

філософії взагалі, не завжди збігаються з етапами в поступі історіософії.

У розвитку філософського осмислення історії були часи, коли рух історіософської думки випереджав рівень загальнофілософської культури. І, навпаки, наставали періоди, коли філософська інтерпретація історичних реалій не видавалася істотною й актуальною, не перебувала в епіцентрі філософських роздумів, ставала другорядною.

Сучасний стан і зміст історіософських досліджень у ракурсі адекватної картини світу і

місця в ньому людини відображає як довгий шлях, пройдений наукою у процесі розвитку, так і найновітніші надбання науки, яка дедалі більше набуває нових якостей, стає синкретичнішою. Тому нинішньому рівневі історіософського підходу властиві риси зрілого філософського мислення з високою методологічною культурою та широтою рефлексії. Ця парадигма спирається на загальнонаукові засади, що склалися протягом останнього століття й здобули визнання як загальнонаукові принципи та методи.

Список літератури

1. Бердяев Н. А. Мое философское мирозерцание / Н. А. Бердяев // Философские науки. – 1990. – № 6. – С. 85–89.
2. Григорьев А. Б. Противоречие биологической формы движения материи (попытка восстановления натурфилософии) / А. Б. Григорьев // Философские науки. – 1990. – № 6. – С. 105–113.
3. Масуда Й. Гипотеза про генезис *Homo Intelligens* / Й. Масуда // Генеза. – 1995. – № 1 (3). – С. 77–87.
4. Юнг К. Г. Безумные времена / К. Г. Юнг // Нью-Йорк Таймс. Недельное обозрение. – 1993. – 7–20 декабря.

L. Dymytrova

SYNERGETIC MODEL OF THE “NEW PERSON” AND THE WORLD

The article examines last philosophic steps that offer more real understanding of historiosophic idea of metaphysical necessity of progress.

Keywords: synergetics, systemology, the model of “new man”, informational society, historiosophy, antropogenesis.

Матеріал надійшов 21.05.2010.

УДК 32:323

Чабанна М. В.

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НЕОІНСТИТУЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ПЕРЕХІДНИХ ДЕРЖАВАХ

У статті окреслено підходи до дослідження перехідних політичних режимів у контексті визначення рівня їх демократичності з акцентом на ролі формальних і неформальних політичних інститутів у межах теорії неінституціоналізму.

Ключові слова: політичний режим, демократія, автократія, гібридний режим, демократизація, політичні інститути, неінституціоналізм.

Особливості функціонування перехідних режимів у поставторитарних і посттоталітарних державах широко досліджуються у межах політо-

логії та стосуються насамперед вивчення трансформацій у суспільствах, що супроводжуються впровадженням нових правил соціальної, полі-

тичної, економічної взаємодії, формуванням нових цінностей та норм (і трансформацією політичної свідомості суспільства в цілому), невластивих попереднім політичним режимам і таких, які свідчать про демократичність нових суспільних відносин. Щодо встановлення демократії у транзитному суспільстві варто враховувати, що реалізація чистого типу політичного режиму неможлива. Крім того, на демократизацію впливають національна специфіка розвитку держави, соціально-політичні й економічні умови. Потреба врахування національних особливостей – один із чинників формування численних теорій, які описують різні типи демократії – від мінімалістських або процедурних визначень до поняття консолідованої демократії, яке можемо вважати всеохопним визначенням відповідного політичного режиму.

Незважаючи на те, що транзитологія як напрям політичної науки (який відіграв важливу роль у розвитку досліджень політичних режимів та у межах якого відбувається з'ясування спільних рис здійснюваного у багатьох країнах переходу від авторитаризму (різних його типів) до демократії (в ідеалі – консолідованої), коли йдеться про комплексність демократичних перетворень та акцент на різноманітних рівнях консолідації нових демократій¹) виникла ще у 70-х рр. ХХ ст.², досі тривають суперечки з приводу визначення тієї «точки», якої повинні досягти перехідні режими. При цьому є і дискусії, зумовлені потребою врахування різних чинників становлення демократії, особливо у постсоціалістичних державах³.

Мета нашого дослідження – показати, яким чином взаємодія формальних і неформальних політичних інститутів сприяє функціонуванню політичних режимів у транзитних державах. Для цього окреслимо підходи до типологізації перехідних режимів у контексті визначення поняття демократії; покажемо особливості функціонування формальних і неформальних інститутів у демократичних державах та державах, де відбуваються процеси демократизації; розглянемо

¹ Найвідоміші дослідження цього питання здійснили Ф. Шміттер, Г. О'Доннелл, Дж. Л. Талмон, Х. Лінц, А. Штепан, В. Меркель, Т. Карло й інші науковці.

² У цьому контексті потрібно вказати насамперед статтю Д. Росту «Перехід до демократії: до питання про динамічну модель» (1970) [15].

³ Напр., В. Гельман, використовуючи класифікацію Д. Хелда [31], пише, що дослідники процесу переходу до демократії (такі, як С. Гантінгтон, Ф. Шміттер, Т. Карл) переважно орієнтуються на одну зі схем: одномірну схему Шумпетера – «змагальницький елітизм», коли критерієм демократії є заміщення державних посад за допомогою проведення вільних і чесних виборів [18, с. 355]; або двомірну схему Р. Даля (ідеться про «поліархію»), коли критеріями демократії постають конкуренція та участь [23, с. 2–6], а також громадянські та політичні права і свободи [3]. Ці критерії, по-перше, лише частково наявні у розглядуваних державах, а по-друге, потребують врахування особливостей змістовного наповнення.

можливості застосування неінституційного підходу до дослідження політичного режиму в Україні.

Якщо політичний режим – це система засобів, методів, форм і способів здійснення політичної влади у суспільстві⁴, то представники неінституційного підходу (Ф. Рігс, Б. Бейкер, Г. Лассуелл) вважають політичний режим способом упорядкування, легітимації політичної системи [8; 33]. У такому контексті наведемо інтерпретацію М. Хагопіана, котрий розглядав політичний режим як специфічну інституційну структуру, що характеризує політичну систему країни і діяльність якої ширша, ніж діяльність уряду, офіційних осіб, представлених в інститутах [30]. При цьому критерієм класифікації політичних режимів можемо вважати механізм здійснення влади у державі (від централізованої системи влади та здійснюваного нею тотального контролю всіх суспільних сфер у тоталітаризмі до плюралістичної системи, створеної на засадах участі з ротацією еліт у демократії). У контексті типологізації політичних режимів для нас цікаве визначення ступеня демократичності перехідного політичного режиму (або його типу). Ці режими часто є особливими типами демократії, оскільки різним суспільствам властива різна здатність сприймати принципи демократичного врядування. Відповідно, під час дослідження багатьох держав, особливо перехідних, можемо говорити лише про певні риси демократичності сформованих політичних режимів.

Дослідження різних аспектів демократизації доволі поширені як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці. Цьому присвячені праці Р. Даля, С. Гантінгтона, Д. Росту, А. Пшеворського, Л. Уайтхеда, Х. Лінца, А. Штепана, Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера, Т. Карла й інших учених. Такий інтерес можна пояснити намаганням виявити спільні риси транзитного періоду та водночас врахувати відмінності перехідних режимів. А оскільки реалії, як зазначено вище, відрізняються від схем, представлених у теорії, потрібне уточнення або створення певних підтипів, які ілюструють особливості функціонування режиму та, найважливіше, його наближення / відхилення від чистого типу. У дослідженнях, як правило, йдеться про конституційні засади режиму та реалізовані відповідні принципи, що дає змогу об'єктивніше оцінити ступінь набли-

⁴ Тобто його досліджують як сукупність владних структур, які істотно контролюють або визначають способи функціонування та відтворення політичної спільноти [6; 16, с. 9, 18]. Політичний режим іноді вважають періодом дії політичної влади, здійснюваної у межах політичної системи [20, с. 20; 16, с. 18]. Політичні режими також пропонують розглядати як моделі доступу до державно-управлінських позицій, що склалися у певній суспільній системі, визначені й обмежені інтересами, звичками, соціальними навичками зацікавлених акторів, структурами ресурсів та правил і стратегіями їх досягнення [9].

ження політичного режиму до сформульованих теоретичних конструкцій.

Прагнення до універсального визначення демократії, що охоплює максимальну кількість типів відповідних режимів, практично означає формування розширеного мінімального процедурного визначення з урахуванням особливостей соціальних відносин (зокрема, певного рівня соціальної рівності). При цьому до процедурних критеріїв додаються аспекти, пов'язані, наприклад, зі стримуванням виконавчої влади [7; 19, с. 45–46; 32, с. 165], характерні для перехідних режимів унаслідок наявності авторитарних тенденцій у деяких державах. Утім, Дж. Сарторі, Д. Кольєр, С. Левіцкі, Дж. Магон та інші дослідники пишуть про потребу уникнення «концептуального розтягування» [7, с. 177; 38, с. 64], пропонуючи визначення, що мають менше атрибутів та охоплюють більшу сукупність прикладів. «Концептуальним оновленням», яке задовольняє суперечливі цілі диференціації та дає змогу уникнути «концептуального розтягування», є уточнення дефініції демократії завдяки додаванню атрибутів, або створення так званих слабких підтипів [22, с. 850–852; 7, с. 178]. Як вказують дослідники [7], вони не є «повним» прикладом загального типу, з огляду на який їх утворено, їм бракує атрибутів цього визначення, тобто вони містять і відсутні, і наявні атрибути. Це зумовлює запровадження таких понять, як «часткові демократії», «псевдодемократії», «неліберальні демократії», «формальні демократії», «контрольовані демократії», «однопартійні демократії» тощо. Також використовують, наприклад, термін «дефектні демократії» [11; 12]¹. Оскільки існує багато підтипів демократичного режиму² й особливостей демократичних перетворень у перехідних державах, послуговуються поняттям «демократії з прикметниками». У ширшому контексті тут потрібно говорити про «гібридний», або «змішаний», політичний режим.

На сучасному етапі поширене визначення перехідних, змішаних, або гібридних, режимів, що поєднують риси автократії та демократії [24; 25; 27; 35; 39; 40] і щодо яких існують різні підходи до розгляду поняття з урахуванням типу попереднього політичного режиму. При цьому найбільшу увагу дослідники приділяють країнам Латинської Америки та постсоціалістичним країнам Європи. Оскільки вихідними пунктами у процесі демократизації є «авторитарний статус-кво», який передувє йому, особливості старого режиму та соціальні умови, що сприяли формуванню авторитарної системи у «старому суспільстві» [14,

с. 645–646], то через специфіку передусім посткомуністичних і постсоціалістичних режимів (насамперед стосовно масштабності перетворень) виникає складність їх порівняння з іншими авторитарними режимами [21; 28; 29; 41]³. Тобто автори транзитологічної теорії стверджують, що процеси демократизації у різних регіонах мають відмінності, адже «до демократії можна йти багатьма шляхами» [15, с. 590], коли не обов'язковий перехід від авторитарного режиму до демократії; та існують численні чинники, які впливають на перебіг і результати транзиту.

Окреслимо деякі поняття, використововувані для позначення сутності гібридних режимів, а саме – «диктабланда» та «демократура», щоб інтерпретувати проміжні форми суспільного розвитку (між авторитарною і демократичною). Поняттям «диктабланда» характеризують режими, які вважають м'якою диктатурою, а «демократура»⁴ – режими, що є жорсткою демократією. Про диктабланду Ф. Шміттер писав як про політичний режим у ситуації, коли перехідний період ініційовано зверху, а колишні правителі прагнуть захистити свої інтереси за допомогою застосування авторитарних методів щодо нового режиму. Таким чином, відбувається не демократизація, а лібералізація – надання певних індивідуальних прав за невідповідності влади громадянам. В умовах конкурентності, багатопартійності вибори проводять недемократичним способом (прикладом є політичні режими у деяких країнах Африки). Утім, можливий варіант, коли лібералізація сприятиме розвитку громадянського суспільства, що зумовить перетворення режиму. Натомість демократура існує у ситуації здійснення демократизації, тобто проведення виборів, але за відсутності лібералізації, у разі гарантування перемоги правлячої партії, усунення певних суспільних груп від участі у виборах або навіть їх представництва в органах влади, позбавлення громади можливості брати реальну участь у процесі управління (прикладом таких режимів, де відбувається обмеження влади, зокрема військовими, є деякі країни Америки) [17]. Окрім того, для вивчення певних перехідних режимів запропоновано поняття делегативної демократії, характерне для режиму, у якому перемога кандидата на президентських виборах наділяє його правами, що їх обмежують лише

³ Напр., так звана багатомірність посткомунізму, про яку пише М. МакФол, сприяє розвитку різних інтерпретацій перехідного періоду (демократизації авторитарного режиму, трансформації політичної системи зі збереженням традиційних рис тощо) [28].

⁴ Спочатку термін «демократура» вжив Е. Галеано, потім його розглянули Г. О'Доннелл та Ф. Шміттер у праці «Перехід від авторитарного правління: обережні висновки щодо непевних демократій» (1986), а власне поняття «демократура» запропонував М. Лініжер-Гума у праці «Демократура: замаскована диктатура, підмінена демократія» (1992).

¹ Важливою відмінністю дефектних (або неліберальних) демократій від ліберальних, на думку деяких учених [9; 11; 12], є відсутність гарантій базових політичних прав і свобод, ефективного горизонтального контролю.

² Д. Кольєр та С. Левіцкі наводять цифру 550 [7, с. 176].

наявні владні відносини та визначений конституцією термін перебування при владі [5] ¹. Таким чином, відмінність демократизації від лібералізації полягає у відкритості для широких верств населення доступу до легальної політичної участі.

Отже, визначаючи вказані режими, потрібно звертати увагу на наявність таких демократичних інститутів, як верховенство права, конкурентна партійна система, всезагальне виборче право, політичні права та свободи, політична і правова рівність громадян, легітимізація влади, представницький характер і виборність влади тощо.

Для аналізу політичного режиму, зокрема демократії, важливе його вивчення через поняття інститутів з урахуванням єдності формальних та неформальних утворень і систем, які відіграють велику роль у функціонуванні будь-якого політичного режиму незалежно від його типу. Тобто тип політичного режиму доцільно визначати не лише на підставі його конституційних засад, а й з урахуванням наявності та функціонування неформальних інститутів, що відображено в особливостях політичної взаємодії. Акцентуючи увагу на потребі інституційного розвитку перехідних держав і називаючи інститутами систематизовані, суспільні, використовувані та визнані (проте не завжди формально затверджені) форми взаємодії соціальних агентів, зорієнтованих на підтримання взаємодії згідно з правилами та нормами, які у певний спосіб закріплено у цих формах [5] ², Г. О'Доннелл стверджував, що демократичні інститути є насамперед політичними і мають прямий зв'язок із: прийняттям рішень, обов'язкових для певної території; каналами доступу до ролей, пов'язаних із прийняттям рішень, до формування інтересів та суб'єктів, які претендують на цей доступ. При цьому межі між поняттями політичних та інших інститутів нечіткі. Окрім того, вчений зазначав, що деякі з них – офіційні організації, які належать до конституційної структури поліархії (наприклад, парламент, правова система, політичні партії тощо), а деякі отримують періодичне організаційне оформлення (наприклад, вибори), але також обов'язкові. Інші чинники демократії у суспільстві, які стосуються формування та представни-

цтва колективних інтересів і суб'єктів, не обов'язково інституціалізовані. До того ж їхня діяльність може поширюватися на доволі вузькій сфері.

Інтерпретацію сутності політичних інститутів у контексті взаємозв'язків формальних норм і неформальних правил, що утворюють складні організаційні відносини, форми взаємодії у суспільстві, здійснено саме у неоінституціоналізмі, який пояснює насамперед вплив неформальних інституційних особливостей на соціальну взаємодію ³. Зокрема, автори неоінституційної теорії приділяють увагу організаційним, символічним і процедурним аспектам політичної сфери, їхньому впливу на стабільність функціонування держави та ефективність механізму прийняття рішень, соціокультурним цінностям, символам, стереотипам та регламентам, які впливають на структурування макрополітики [4, с. 131]. Окрім цього, представників неоінституціоналізму цікавить діяльність державних і соціетальних інститутів, що формують способи вираження учасниками політичного процесу своїх інтересів та структурування владних відносин із іншими групами [4, с. 131; 36, с. 5–7; 42, с. 2]. Тобто у межах вказаного підходу можемо досліджувати співвідношення між офіційними нормами, законами та неофіційними правилами політичної взаємодії. На нашу думку, застосування неоінституційного підходу виправдане, оскільки ще з 90-х рр. ХХ ст. проводяться порівняльні дослідження, зумовлені передусім «третьою хвилею» демократизації (тобто низкою переходів від недемократичних до демократичних режимів, які відбуваються у певний період часу і кількісно значно переважають переходи в протилежному напрямі цього періоду часу [1, с. 574]) і присвячені становленню нових політичних режимів із використанням досвіду розвинених демократій (у державах зі сталими демократичними традиціями) та теоретичних засад демократичного правління.

У контексті вивчення ролі інститутів у забезпеченні демократичного правління варто згадати підхід Г. О'Доннелла, який зіставляв представницьку (як інституціалізовану) та делегативну (як неінституціалізовану) демократії, наголошуючи домінування делегативного елемента у першому типі, підзвітності – у другому. Тобто для ефективного функціонування демократії важлива залученість посадовців до системи інституціалізованих владних відносин. Учений стверджував, що для перехідного режиму характерні такі особливості. Прихід до влади демократично обраного уряду внаслідок переходу від авторитар-

¹ Поняття ввів в обіг Г. О'Доннелл. Делегативну демократію іноді називають неконсолідованою (яка може чергуватися з диктатурами, як в Аргентині, Бразилії, Перу, Філіппінах), наголошуючи на таких її особливостях, як проведення виборів за новими правилами для уникнення гегемонії конкурентної партії, зміна вподобань виборців, контроль і персоналізація центральної влади.

² Також інститути інтерпретують як певні межі, які організують відносини між людьми [13, с. 17] чи форми взаємодії, що базуються на універсальних (формальних) та / або партикулярних (неформальних) нормах і санкціях, створюючи цим стимули до відповідної поведінки [2].

³ І під час дослідження процесів державного управління це дає змогу пояснювати можливості оптимізації регулювання взаємодії у процесі врядування [26; 37].

ного правління уможливує наступний перехід, який може бути тривалішим і складнішим. Зазначений перехід повинен сприяти інституціоналізації демократичного режиму, встановленого у результаті проведення демократичних виборів; проте часто або відбувається повернення до авторитарного правління, або демократія стає нестійкою в умовах невизначеності, тобто необхідне створення нових інститутів прийняття рішень за наявності різних владних напрямів. Для цього потрібна зацікавленість у встановленні демократії як уряду, так й інших політичних суб'єктів. Делегативній як неінституціоналізованій демократії властива слабкість інститутів, і замість формальних інститутів, що активно функціонують, поширеними стають клановість та корупція [5]¹. Х.-Й. Лаут, своєю чергою, виокремив неформальні інститути, які перешкоджають демократичному розвитку. Це кумівство, непотизм, клієнтелістські партії (характерні традиційному типу панування), мафія, автократичні кліки (що виникли внаслідок розвитку сучасних суспільств) [34, с. 28]. Популярність цих неформальних інститутів дослідники [2] вважають способом спротиву індивідів у суспільстві у ситуаціях криз, недовіри до владних структур тощо, коли відповідні (патронажно-клієнтелістські й інші) зв'язки, у які вступають індивіди, гальмують діяльність формальних інститутів, ініційованих державою (таких, як верховенство права²).

¹ Делегативну демократію, у якій наявні свободи (преси тощо), опозиція, О'Доннелл вважав демократичнішою, але менш ліберальною порівняно із представницькою. Цей тип політичного режиму завдяки справедливим виборам формує більшість, яка дозволяє певному суб'єктові протягом визначеного періоду бути втіленням інтересів нації. Така більшість (для підтвердження якої, наприклад, можна використовувати другий тур виборів) необхідна для підтримки ідеї про легітимне делегування. При цьому виборці голосують не за представника певної політичної сили, а за конкретну особу. Після проведення виборів населення проявляє пасивність, схвалюючи дії президента. У делегативній демократії наявне патерналістське сприйняття лідера, який уособлює націю, перебуває поза політичними партіями та інтересами окремих суспільних груп. Таким чином, підзвітність демократично обраного президента законодавчій та судовій владі становить перешкоду для здійснення делегованої йому влади. Важливою при цьому є консолідуюча функція лідера. Водночас дистанціювання президента від політичної сили, яка привела його до влади, та її відповідне невдоволення спричиняють складність створення стабільної коаліції у парламенті.

² Варто зазначити, що інститут верховенства права (визначений як критерій демократичності у більшості досліджень) ефективно функціонує саме за переважання формальних інститутів у межах політичного режиму. Тобто про цей критерій демократичності політичного режиму можемо говорити, коли, згідно з неінституційним підходом, наявне домінування формальних інститутів, дотримання універсальних норм і правил основними учасниками політичного процесу. Натомість за відсутності верховенства права відбувається домінування неформальних інститутів, які спираються на партикулярні норми та правила (клієнтелізм, корупцію тощо). Оскільки у перехідних державах принципи верховенства права не повністю реалізовані, переважання неформальних інститутів вважають відхиленням [3].

Проілюструвати роль неформальних інститутів у функціонуванні політичного режиму за наявності формальних інститутів, притаманних демократії, може ситуація, коли під час проведення виборів, навіть конкурентних, учасники мають нерівний доступ до ресурсів, використовують адмінресурс тощо. У такому контексті вибори недемократичні, немає електоральної змагальності в цілому, навіть якщо при цьому застосовують поняття «вільні, але нечесні» вибори або «частково сфальсифіковані» [3]. Політична участь / активність також не є критерієм демократичності, якщо її високий рівень уможливується використанням мобілізаційних засобів. Громадянську участь може підміняти так званий обмін ресурсами (коли створюються та «правильно» діють громадські організації тощо на підтримку влади, певних політичних сил, які, своєю чергою, надаватимуть підтримку лояльним інститутам громадянського суспільства) [3]. Таким чином, відповідно до максималістського розуміння демократії, потрібно враховувати не лише формальні критерії (або у нашому дослідженні – формальні інститути), а й неформальні чинники (інститути) процесу демократизації.

Окрім того, варто зауважити, що домінування неформальних інститутів, властиве, з точки зору дослідників [2; 13; 34], спільнотам із традиційним або харизматичним пануванням (тоді як формальні інститути домінують за раціонального панування), відбувається внаслідок причин, які учасники політичного процесу не можуть довільно змінити [2]. Якщо вплив мають інститути, притаманні попередньому періоду, то велику роль відіграють ендogenous [34, с. 25] риси управлінського потенціалу держави й особливості культури, які є стійкими. За традиційного панування неформальні інститути стають характерними для певних спільнот, що пов'язане з історично зумовленим шляхом розвитку інституційного середовища. Це обмежує потенційні інституційні зміни [13, с. 120] і призводить до домінування неформальних інститутів [2]. А якщо впливовими є нові неформальні інститути, створені на протигагу попереднім, то значення набувають екogenous та змінні риси управлінського потенціалу держави. Відмова від попередніх традицій зумовлює дискретні інституційні зміни [13, с. 116], створення нових інститутів, що не забезпечені механізмами самопідтримки, самовідтворення [2]. В цілому у ситуаціях зменшення ролі формальних інститутів, коли внаслідок послаблення примусу послаблюється держава в цілому, неформальні інститути набувають важливого значення. При цьому численні дослідники (В. Гельман, Д. Норт, В. Меркель, А. Круассан) схильні акцентувати увагу на

інтересах учасників процесу створення інститутів, їхніх раціональних діях у підтримці неформальних інститутів, оскільки це впливає на формування нових відносин [2; 12, с. 21–24; 13, с. 33]. Науковці зазначають, що для інституціоналізації демократії важливі також суспільні мотивації, норми і звичаї.

Отже, якщо розглянути політичні інститути як форми політичної взаємодії, які базуються на універсальних (формальних) та / або партикулярних (неформальних) нормах і санкціях, то виявляється, що вплив неформальних інститутів на політичний процес залежить від звичаїв, традицій, культурних обмежень, особистісних чинників тощо. Це притаманно політичним режимам із низьким рівнем демократичності (оскільки тип політичного режиму потрібно вивчати з урахуванням не лише його конституційних засад, а й наявності та функціонування неформальних інститутів, які відображено в особливостях політичної взаємодії).

Співвідношення формальних та неформальних інститутів, що визначає особливості процесу прийняття політичних рішень у державі, важливе під час розгляду типу політичного режиму і в Україні, є індикатором його наближення до демократії. Оцінку функціонування відповідних інститутів здійснено у процесі реалізації проектів закордонних дослідницьких центрів, університетів, наукових видань тощо, які пропонують власну типологію політичних режимів, визначають критерії їх демократичності та, відповідно, здійснюють моніторинг політичних процесів у перехідних державах. Зокрема, такі проекти представили організація “Freedom House” (США), Центр прикладних політичних досліджень та Фонд Бертельсмана (Німеччина), тижневик “Economist” (Великобританія), Центр вивчення демократичного управління (США), Міжнародний інститут дослідження миру (Норвегія), Інститут суспільного проектування (Росія) та ін. Розглядаючи проведені моніторинги та дослідження, ми виокремили формальні інститути, наявність та функціонування яких є необхідною умовою демократичності політичного режиму. Це верховенство права, громадянські свободи, політичні права (серед яких і рівне виборче право), конкурентна партійна система,

конкурентні вибори, незалежна судова система, підзвітні системи місцевого та центрального урядування тощо. При цьому варто враховувати такі неформальні інститути, як корупція, клановість, кумівство, непотизм, які можуть істотно впливати на функціонування формальних інститутів, зменшуючи їх ефективність, та, відповідно, навіть за наявності «фасадних» ознак демократії свідчити про автократичні тенденції, властиві політичному режиму.

Тож, досліджуючи політичні режими, потрібно зважати не лише на політико-правові процедури прийняття рішень, наявні у державах, оскільки особистісні, фінансові й інші чинники (досліджувані у межах вивчення опортуністичної поведінки, принципів максимізації корисності, обмеженої раціональності, трансакційних видатків, з урахуванням невизначеності тощо) відіграють ключову роль у процесі реалізації влади, особливості якої і свідчать про певний тип політичного режиму у державі. Саме тому варто акцентувати увагу на доцільності застосування неоінституційного підходу до дослідження політичних, зокрема перехідних, режимів, адже навіть за наявності формальних інститутів (функціонування яких є необхідною умовою демократичності політичного режиму, що зафіксовано у конституційних засадах режиму) консолідований демократичний режим потребує і неформальних інститутів демократії, зумовлених насамперед особливостями політичної культури (як еліт, так і нееліт), від якої залежать правила політичної взаємодії. Отже, тип політичного режиму потрібно визначати не тільки на підставі його конституційних засад, а й з урахуванням наявності та функціонування неформальних інститутів, які відображено в особливостях політичної взаємодії. І водночас щодо становлення демократії у транзитній країні необхідно враховувати історичні, соціально-політичні й економічні умови, у яких відбувається транзит і які визначають сформовані неформальні політичні інститути й можливості встановлення та функціонування формальних демократичних інститутів, а також зумовлюють теоретичну розробку різних підтипів демократичних і автократичних політичних режимів, характерних для перехідних держав.

Список літератури

- Гантінгтон С. Три хвили демократизації / С. Гантінгтон // Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 574–582.
- Гельман В. Институциональное строительство и неформальные институты в современной российской политике [Електронний ресурс] / В. Гельман. – Режим доступу: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2003/4/2.htm>. – Назва з екрана.
- Гельман В. Постсоветские политические трансформации : наброски к теории / В. Гельман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 55–69.
- Дегтярев А. А. Основы политической теории : учеб. пособ. / А. А. Дегтярев. – М. : Высш. шк., 1998. – 239 с.
- О’Доннелл Г. Делегативная демократия [Електронний ресурс] / Г. О’Доннелл. – Режим доступу: <http://www.politnauka.org/library/dem/odonnell.php>. – Назва з екрана.

6. Ильин М. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии / М. Ильин // Полис. – 1993. – № 2. – С. 57–58.
7. Кольер Д. Демократія «з прикметниками»: концептуальні оновлення у процесі порівняльних досліджень / Д. Кольер, С. Левіцкі // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 176–206.
8. Кудрявцев Ю. Политические режимы: Критерии классификации и основные виды / Ю. А. Кудрявцев // Правоведение. – 2002. – № 1 (240). – С. 195–205.
9. Куценко О. Зигзаги демократизации политического режима в Украине / О. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 65–79.
10. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам [Электронный ресурс] / А. Мельвиль // Политнаука. Политология в России и мире. – Режим доступа: <http://www.politnauka.org/library/dem/melvil.php>. – Назва з екрана.
11. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
12. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 20–30.
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 179 с.
14. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 605–648.
15. Ростю Д. А. Переходи до демократизації: спроби створення динамічної моделі / Д. А. Ростю // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 583–604.
16. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика [Электронный ресурс] / А. П. Цыганков // Русский гуманитарный интернет-университет, библиотека учебной и научной литературы. – Режим доступа: www.i-u.ru. – Назва з екрана.
17. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Электронный ресурс] / Ф. К. Шмиттер. – Режим доступа: <http://www.politnauka.org/library/dem/schmitter.php>. – Назва з екрана.
18. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. В. Ружицького та П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 528 с.
19. Ball A. R. Modern Politics and Government / A. R. Ball. – Chatham, NJ: Chatham House, 1993. – 276 p.
20. Barnes J. F. The World of Politics. A Concise Introduction / J. F. Barnes, M. Carter, M. J. Skidmore. – 2nd edition. – N. Y.: Palgrave Macmillan, 1984. – 220 p.
21. Bunce V. Should Transitologists Be Grounded? / V. Bunce // Slavic Review. – 1995. – Vol. 54. – No 1. – P. 111–127.
22. Collier D. Conceptual “Stretching” Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis / D. Collier, J. E. Mahon // American Political Science Review. – 1993. – Vol. 87. – P. 850–852.
23. Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition / R. Dahl. – New Haven: Yale University Press, 1971. – 267 p.
24. Democratic Transitions / D. Epstein, R. Bates, J. Goldstone and others // American Journal of Political Science. – 2006. – No 50 (3). – P. 551–569.
25. Diamond L. Thinking about Hybrid Regimes / L. Diamond // Journal of Democracy. – 2002. – No 13 (2). – P. 21–35.
26. Dryzek J. S. Networks and Democratic Ideals: Equality, Freedom and Communication / J. S. Dryzek // Theories of Democratic Network Governance / ed. by E. Sørensen and J. Torfing. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – P. 262–273.
27. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition / ed. by A. Schedler. – Boulder & London: Lynne Rienner, 2006. – 267 p.
28. McFaul M. Post-Communist Politics: Democratic Prospects in Russia and Eastern Europe / M. McFaul. – Washington: Center for Strategic and International Studies, 1993. – 132 p.
29. Fish M. St. Democracy from Scratch: Opposition and Regime in the New Russian Revolution / M. St. Fish. – Princeton: Princeton University Press, 1995. – 300 p.
30. Hagopian M. N. Regimes, Movements, and Ideologies. A Comparative Introduction to Political Science / M. N. Hagopian. – N. Y.: Longman, 1978. – 508 p.
31. Held D. Models of Democracy / D. Held. – 2nd edition. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 380 p.
32. Karl T. L. Dilemmas of Democratization in Latin America / T. L. Karl // Comparative Politics. – 1990. – No 23 (1). – P. 1–21.
33. Lasswell H. D. Power and Society: A Framework for Political Inquiry / H. D. Lasswell, A. Kaplan. – New Haven: Oxford University Press, 1950. – 295 p.
34. Lauth H.-J. Informal Institutions and Democracy / H.-J. Lauth // Democratization. – 2000. – Vol. 7. – No 4. – P. 21–50.
35. Levitsky S. The Rise of Competitive Authoritarianism / S. Levitsky, L. Way // Journal of Democracy. – 2002. – No 13 (2). – P. 51–65.
36. The New Institutionalism in Organizational Analysis / ed. by W. Powell, P. Di Maggio. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 486 p.
37. Pierre J. Debating Institutionalism / J. Pierre, B. G. Peters, G. Stoker. – Manchester: Manchester University Press, 2009. – 256 p.
38. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics / G. Sartori // The American Political Science Review. – 1970. – Vol. 64. – No 4. – P. 1033–1053.
39. Schedler A. The Menu of Manipulation / A. Schedler // Journal of Democracy. – 2002. – No 13 (2). – P. 36–50.
40. Tcoell J. Does Type of Authoritarianism Affect the Prospects for Democracy? / J. Tcoell, A. Hadenius // QOG Working Paper Series. – The QOG Institute Quality of government, Goteborg University, 2006. – 24 p.
41. Terry S. M. Thinking about Post-Communist Transitions: How Different Are They? / S. M. Terry // Slavic Review. – 1993. – Vol. 52. – No 2. – P. 333–337.
42. Thelen K. Historical Institutionalism in Comparative Politics / K. Thelen, S. Steinmo // Structuring Politics / ed. by S. Steinmo, K. Thelen, F. Longstreth. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 272 p.

M. Chabanna

POSSIBILITY OF APPLYING NEO-INSTITUTIONAL APPROACH TO THE RESEARCH OF POLITICAL REGIMES IN TRANSITIONAL COUNTRIES

There are examined different approaches to the investigation of transitional states in terms of democracy in the article. The main attention is paid to the role of formal and informal political institutions in the context of neo-institutional theory.

Keywords: political regime, democracy, autocracy, hybrid regime, democratization, political institutions, neo-institutionalism.

Матеріал надійшов 07.09.2010.